

НБ.бр.
860

Д-р ЧЕД. МИТРОВИЋ

СУД ЗА БРАЧНЕ СПОРОВЕ У СРБИЈИ

(ОД ОСЛОВОЂЕЊА ДО ИЗДАЊА
ГРАЂАНСКОГ ЗАКОНИКА)

ДРУГО ИЗДАЊЕ

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
БЕОГРАД — 1920.

II 860

СУД ЗА БРАЧНЕ СПОРОВЕ У СРБИЈИ (ОД ОСЛОБОЂЕЊА ДО ИЗДАЊА ГРАЂАНСКОГ ЗАКОНИКА)

1. СТАЊЕ СУДА ЗА БРАЧНЕ ПРЕДМЕТЕ У ДОБА ПРВОГА СРПСКОГ УСТАНКА.

После пропасти државе српске, којом овладаше Турци, суд и правда у покореним српским покрајинама зависили су од ђефа и милости нових господара.

Под Турцима су све српске земље биле подељене на санџаке, а по неколико груписаних санџака сачињавали су пашалуке. Београдски пашалук, као језгра данашње слободне народне државе Срба, Хрвата и Словенаца, који се простирао од Дрине до Мироча планине, и од Саве и Дунава па до Вуприје, Параћина, Краљева (Карановца) и Ужице, подељен је био од старине на 12 нахија. Свака нахија делила се на кнежине и друге омање области састављене из села. Пашалуком је управљао везир, кога је султан постављао, а у свакој нахији налазио се: по један муселим, звани још и војвода, за отправљање полицијских послова, и по један кадија, нахијски судија, за суђење. У кнежини је био старешина кнез, а у селу кмет. Муселиме и кадије, као год и све остале чиновнике у пашалуку, постављао је београдски везир независно од султана и они су разуме се увек били Турци. Кнеза, који се за разлику од сеоских кнезова звао и оборкнез, вилаетски кнез, башкнез и велики кнез, бирао је сам народ, као год и кмета, из своје средине.

Што се тиче пак црквених послова покорене раје — православних хришћана — у целој царевини Турској вредиле су у начелу оне повластице што их је грчкој цркви признао освајач Цариграда Мухамед II (1451—1481). Те повластице у главиома ни до данас нису још изгубиле своју вредност у Турској за њене поданике православне вере, ма да се истина не зна поуздано да ли их је султан Мухамед подарио каквом парочитом повељом или ферманом. За њих ми сазнајемо из

других извора. О свему што се могло тицати права и дужности *црквених* старешина, носилаца и представника православне црквене аутономије у Турској, водило је рачуна једно нарочито црквено одељење на Порти (Пископос-Калемн).¹⁾ Ни један патријарх, ни митрополит, ни архиепископ, ни епископ, уопште ни један орган више црквено-управне власти у царевини није могао бити рукоположен без султанске потврде и без берата (нарочите повеле) у ком би се увек изречно побрђале све повластице, које је дотични старешина православне цркве добијао од султана и његове царевине. Из тих берата, у колико су они до данас могли бити сачувани, ми дознајемо подробније о правима црквених старешина за време турске управе у српским земљама. Упоредивши очуване берате црквених поглавара опажа се истина да се они по својој садржини понегда разликују, али оне основне повластице, без обзира на разноликост самог текста појединих берата, нису никада кријене. У свима очуваним бератима разних патријараха, митрополита и епископа, између осталог ми увек налазимо потврду да су предмети брака и брачни спорови православних хришћана спадали у апсолутну надлежност црквених старешина. То је дакле једно од оних основних права што их је Мухамед II даровао грчкој цркви у лицу патријарха као њеног највишег представника.²⁾

По тексту једнога берата изданог 1789. године патријарху Неофиту у погледу брака и брачних спорова „берат“ оставља патријарху и онима које он овласти искључиво право у свима пословима који се тичу брака у грчких поданика. Њима се оставља да у тим пословима издају одлуке и изричу казне по њиховој вери, тицало се то брачних парова или свештеника који би их венчавали. Они имају право да поједине верне своје вере за то, као и за друге погрешке против њихове вере, подвргавају проклетству, одлучивању, а нико од државних достојанственика или службеника нема права да се у те по-

¹⁾ Ст. Новаковић, Турско царство пред српски устанак 1789 до 1804. Београд, 1906., стр. 268.

²⁾ Набрајајући у 13 тачака шта је све Мухамед II подарио био Патријарху како је у изводу нашао архимандрит Никифор Перић, бивши митрополит призренски, између осталог наводи: а. „Патријарх има право судити сваку брачну парницу“. Види „Опште одредбе о управи црквених и народних послова православних хришћана поданика Њ. Ц. В. Султана под управом васељенског престола“, превоо архим. Никифор Перић, Београд, 1900., стр. VI.

слову меша ни под каквим изговором. Берат потврђује патријарховој власти да може спречавати самовољно напуштање или терање венчаних жена, двоженство, женидбу или удадбу четврти пут, пошто је то њиховој вери противно. Патријарх има право да у име казне за ове ствари забрани улазак у цркву или сахрану, и никакав се чиновник државни не може у то мешати нити то спречавати. Исто тако нико нема права да се жени противно правилима своје вере, нити ко сме у томе силом свештеника нагонити да ради неправилно, нити какав моћан човек сме у те послове мешати се, нити од патријарха или митрополита тражити да свештеника збаци и другим замени.“³⁾

У том истом смислу у главном гласу и они берати што су издавати митрополитима као црквеним старешинама појединих делова патријаршије. Најтачнија пренис од ових берата „истовестног“ по тврђењу Јастребова „у свему са оригиналом“ налазимо у његовој књизи: „Податци за историју српске цркве“. То је берат, који је издат митрополиту Гаврилу „на званије митрополита призренског, како вели Јастребов, бачи у време укинућа пећске патријаршије“, од султана Мустафа III (1757—1774). Односно брака уопште и специјално односно митрополитових права у питањима брачним тај берат овако гласи: „У послове, односеће се на венчања и разводе међу хришћанима оба пола, нико се не сме улетати, осим овлашћених на то од митрополита лица“... „Кад се догоди, да се народи распра између договарајућих се страна о браку, или разводу међу хришћанима, на митрополит, или њиме овлашћена лица, ради помирења свађених, према црквеним уставима, принуде на заклетву једну страну, или осуде да се казни т. ј. да се одлучи од цркве (афорос) онда се кадије и навби не могу улетати у то. Без дозвољења и знања митрополитова, нико из подвласних му свештеника не може свршавати над хришћанима црквом недозвољене брачне обреде. Јер сваки хришћанин, по гласу тих устава, може се само три-пут женити, а четврта је женидба забрањена црквеним законом. Самовољно разводити се са законитом женом и узимати наместо ње другу, нипошто се не дозвољава законом и који год тако узраде, подвргавају себе заслуженим казнама“. Затим даље: „Како је црквеним законима забрањен улазак у цркву онима из хришћана, који својеволно против црквених

³⁾ Новаковић, *op. cit.* стр. 370. и 371.

установа, ступају у недозвољени брак; то пошто такав умре, ни кадије, ни наби, ни друге власти, нити упливом богатијих људи може ко присилити свештенике да над умрлим онело оврше" и „ако когод од хришћана науми да се ожени против црквених закона, те оде у друго место да своју намеру оствари, ни тамо не може бити венчан".¹⁾

Митрополити су у области својих митрополија имали дакле иста права као год и патријарх у области своје патријаршије. То је повластица, која у Турској, без сумње због битне разлике хришћанских и мухамеданских појмова о породици, није ни могла бити отказана цркви. Тамо се предмети ове врсте, ако су у питању мухамеданци, решавају по шеријату т. ј. по законима полуверског карактера основаним на Корану. То право шеријатско, верозаконско, примењивали су судови који су такође били верозаконски. Потчинити хришћане праву и органима власти друге вероисповести у питањима где вера служи за извор закона било је разуме се немогуће. Због тога су хришћани и били изузети из надлежности општих, мухамеданских, судова у питањима породичног, брачног и наследног права, и власт за расправу свих предмета ове врсте пренета је на патријарха и друге црквене старешине. Како закључење тако и престанак брака или развод између православних поданика турске царевине сачињавали су према томе један од оних црквених предмета, који су падали у искључиву надлежност највиших црквених представника или управника догичне црквене односно политичке области.

На томе основу исто право признато је и београдским митрополитима. О томе нам поред осталог сведочи и очуван брат султана Махмула II што га је издао београдском митрополиту Дионисију II († 1815) 7. новембра 1813 године: „Када се има ко да жени или развод брака да се учини, у тим пословима — гласи поменути брат — имаће удела сам митрополит

¹⁾ И у данашње време издају се царски берати свима митрополитима под управом насељенске патријаршије, и увек, у свакоме се брату предлаже искључиво право митрополитово у погледу свих питања, која се тичу брака. Тако, у брату издатом 2. марта 1888. године митрополиту праклијском Верману стоји између осталог: „(4) Кад неки од хришћана хоће да склопи или разведе брак, нико други да се не меша нити уплеће у то, сем митрополита и њиме одређених заступника (епитропа, већника).“ Види Архим. Ннџ. Пернџ op. cit. стр. 171.

или његови заступници, које он буде одредио, а други нико неће смети да се у то меша".¹⁾

Али, представници цркве, којима је поверена била ова власт у покореним српским земљама и ако су били браћа по вери нису били браћа по крви. Митрополити и владике у оно доба по правилу су били Грци, и српски народ у њима је гледао пре своје противнике но пријатеље. Они ни мало нису мањали за земљу у којој своју првосвештеничку власт врше. „Очекујући све од Цариграда, по речима француског дипломате Воа-ле-Конта, они су са пашама и кадијама експлоатисали земљу која је за њих била туђа; у свему су се слагали са осталим чиновницима портиним".²⁾ Па не само то, него су често пута били и по спреми слаби и по карактеру рђави. У оно доба су и обични разбојници, помоћу лукавства и поткупа, долазили до владичанског положаја. За шабачког владика Данила Јовановића зна се, на пример, да је он дуго време био „крцалија и разбојник, докле га Редеп-ага није учинио поном, па га најзад одвео, после пада Србије, у Цариград и изградио му достојанство владике шабачког и ваљевског. Живео је у Ваљеву, где је дошао почетком 1814. године и држао с Турцима цедући народ и свештенство".³⁾ У каквом су се моралном стању налазили представници цркве у српским земљама у доба устанка најбоље нам показује биографија београдског митрополита Леонтија, који се затекао у Србији 1804. и остао на том месту до 1813. године. Он је био обичан слуга код свога претходника митрополита Методија, који му је био велики добротвор, па уместо захвалности чим је опазано да се преко дахијских људи може протурити за митрополита Леонтије отпужни тога добротвора свога дахијама и они га једне ноћи удаве. У награду за то он дође на његово место за митрополита београдског. Овај свој грех сам је митрополит Леонтије на смрти исповедао.⁴⁾ Уопште грчки митрополити и владике ни најмање нису штитили интересе ни цркве ни народа. Главни мотив и циљ сваког њиховог поступка био је готово увек материјални интерес. Од таквих митрополита и владика народ срп-

¹⁾ Споменик Срп. Краљ. Академије X, стр. 30.

²⁾ Споменик Срп. Краљ. Академије, XXIV, 22.

³⁾ Др. М. Гауриловић, Милош Обреновић, књ. I (1813—1820.) Београд 1908, стр. 163.

⁴⁾ М. Ђ. Милићевски, Поменик под Леонтије.

ски није се могао надати никаквом добру, а понајмање је могао очекивати правду пред њиховим судом. „Једно, као што вели Вук Караџић,¹⁾ што су они људи од туђега народа и језика, и то од народа који с народом српским никад није био (нити ласно може бити) у правоме пријатељству; а друго што и они сами закупљују своје епархије на годину, па се највише морају старати да скупе новаца да изваде главно и добитак, да би могли и у напредак закупљивати или ако их други надметну и нишерају, да могу живети док се опет тако што нађе; а треће, што су они сами понајвише људи прости (које-какве пропалнице, или калуђери који су на име каквога манастира напросили себи новаца) а кашто и најрђавији“.

У таквоме су ето стању затекли цркву у Србији и прии и други устанак. Уместо потпоре за што скорије ослобођење хришћана, своје браће по вери, испод јарма некрштене управе, патријарси су бацили проклетство на „царске одметнике“ српске устанике у Београдском Пашалуку,²⁾ а владике туђинци из својих личних рачуна држали су страну турским властима противу православнога српског народа, чији су, тобоже, пастири и по позиву свом први заштитници.

С једне стране обест органа турске власти, с друге опет супротност интереса туђинске привене управе с идејом о ослобођењу били су узрок те је и правосуђе у нашој земљи у времену устанка дошло било до тако хаотичног стања, да је збиља тешко разабрати где је граница којој власти. Судили су народу и звани и незвани, и то не из љубави према правди и правници већ да тим начином, путем глобе и мита, проводе живот и исплате закупљено господство, јер тадашњи власници нису имали сталне плате од државе нити су своје положаје заузимали по сиреми и заслуги. Колико је неправде народ српски трпео од ондашњих власника може се ценити по томе, што је одмах, у самом почетку устанка, прва брига била да се пропису закони и уредбе по којима ће му се правда делити.

У први мах по свима побуњеним крајевима устаничке војводе или кнезови били су највиша власт за све послове. После ове првобитне власти јавиле су се скупштине. Прва скупштина ослобођених округа Београдског Пашалука, која

¹⁾ Даница за годину 1827., стр. 114—115.

²⁾ Гавриловић, оп. соц., стр. 214. и 215.

је држата у Остружници по Ускресу 1804. године, између осталога решила је: „да се у ослобођеним нахијама поставе старешине и судови, магистри, који ће се стирати о одржавању реда у земљи“.¹⁾ С истим задатком установљен је на скупштини знатнијих поглавица августа 1805. највиши земаљски суд, који се у почетку звао синод или скупштина, затим (од месеца децембра исте године) *совјет* (правителствујући совјет сербски), а 1807. године скупштина, која је држата 8. децембра у Београду прозвана *сенат*. Овом највишем суду, у коме су заседавали народом изабрани представници из сваке нахије по један, била је дужност да суди и пресуђује „све веће распре и тужбе земаљске“.²⁾ Под његовом управом налазили су се сви нахијски судови и магистрати. Он је разапшио по нахијама кратке уредбе како ваља судити, а крајем 1807. године „одреди и по нахијама расписице, да се у свакој нахији постави прави суд од три судије (председника и два члана) и једног писара“.³⁾

Судећи по очуваном протоколу шабачког магистрата од 1808—1812. године ови нахијски судови или магистрати, поред кривичних и грађанских предмета расправљали су и брачне спорове како у погледу материјалних тако и у погледу личних односа супружника.⁴⁾ Тако, на пример, по брачном спору неког Станка Тодоровића и његове жене Ане пресудом својом од 25. августа 1808. године бр. 338 шабачки нахијски суд одлучује: „Тако ми за право нађосмо да се растану, али он да се не може женити, а она удавати, него свако о себи да живи, и дете мушко да остане код Станка, који јој даде на пут 10 гроша“. По „Карађорђевог криминалног закону“⁵⁾ ни у оно доба није било развода без основа. Одредба § 29. поменутог закона гласи: „жена и човек, законом венчани који су, распу-

¹⁾ М. Петровић, Финансије и Установе обичајне Србије до 1842., Београд 1901., стр. 66.

²⁾ Вук. Стеф. Караџић „Правителствујућий совѣтъ сербский за времена Карађорђеја“, Беч 1860., стр. 2.

³⁾ Ibid., стр. 10.

⁴⁾ Види предмете под Бр. 93, 338, 394, 406, 507, 530, 534 и 619. Гласник српског ученог друштва, 2. одељак 1868.

⁵⁾ Текст самога овог закона штампан је у Подунављу за 1843—44. годину под насловом: „Карађорђеви криминални закони“, а налази се и код Д. Ђ. Алимпића „Историјски развитак полицијских власти у Србији“, Београд 1905., стр. 49—52.

спити се не могу без велика узрока и велика суда и владике". С тога, кад год је суд налазио да нема узрока за развод брака он је остављао брак у снази. Тако је брак Петре из Свилауве „која се терала са мужем и хотела се с њиме распустити“ по пресуди од 24 октобра 1808. године бр. 406. остављен неразведен: „Али смо ми нашли, гласи поменута пресуда, да је она крива, а он није крив; тога ради осудисмо: њојан 25 камџија, и са мужем да мора остати, и од данас да нема кавџити се с мужем своим него у миру да живе". Исто је тако остављен у сили брак Вука Бердовића из Кожуара, Ваљевске нахије и његове жене Круније. „У тој женидби, гласи пресуда од 17 марта 1809. године бр. 530., млада Крунија трефила се од Радонца Марковића компшије трудна, за које Вук после свог венчања осетио, и отерао жену Круницу браћмама. Тако ми данас судом састависмо, и примио своју жену, а кривац Радонца да му да 1 вола, 1 краву, 4 свиње за кашчигу, и брат девојачкин Луко да врати сав трошак кое момак потрошио и у кућу девојачку подавао, и Радонца 50 батина шчрофован".

Ако би неко био незадовољан пресудом магистрата могао је изјавити жалбу највишем суду или совјету,¹⁾ а од јануара 1811. године — нарочито установљеном одељењу при Сенату за чисто судске послове тако званом *Великом или Народном Суду*, у коме је председник био попечитељ правосудја или „велики судија вилаетски"²⁾. Велики Суд је у Савету према одлуци скупштинској засебно држао своје седнице, разматрао решења, осуде и послове нахијских судова, и по поднесеним жалбама доносио коначна решења. Што се тиче пак брачних спорова одлуке Великог Суда подиошене су у исто време на одобрење и потврду и митрополиту. О томе нам служи за доказ поред раније наведеног § 29. „Карађорђевог криминалног закона“ који, као што смо видели, не допушта развод „без велика узрока и велика суда и владике“, још и један „Екстракт Протокола Архиепископа Митрополитског Епархијалног Конзисторијума у Карловије дне 20 декеврија мца 1813 лета торжествования“, што се чува данас у српској Државној Архиви. Тај извод карловачког конзисторијског записника (екстракт) овако гласи: „330. Лично суду сему предста Агририца Лазарева, и поднесе просбу своју, приводјашћи два достовјерна свидјетел-

ства под А. и Б., тојже просбе приложена, којим доказује мужа својег Кочи Марковича, из Ваљева, с њиме в 11 ом летје возраста без свакаго предварителног уговора и соизвољенија својег лета 1811 го бракосочетана бист, в разногласији же непрестанном отврапченији живјаше, абие от перваго време житија брачног даже бјегства јеја из Србији, в сија Ц. К. страни, тољ ужасное бијеније непресјечное, јако јеј от великаго суда сербског в Бјелградје, от него вјечно развјестисја, и сему присужденому разводу, от бившаго Митрополита Бјелградског Леонтија Ордена свјатија Ани Кавалера, одобритисја и потвердитисја, на неже закључено јест: Присужденије сије великаго суда сербског, в Бјелградје по обикновенију тамошњија провинцији изреченое, и того же одобренје и потверденије помјанутим Г. Митрополитом сотвореное, јако в силу изреченија судјејског прешедшеје ваврати, а нарочно потому, что брак сеј от самага зачала својег не стојал, јако условија и соизвољенија просителници линалсја, и посведневним јеја негодованием, јакоже исперва, тако и в продолженији време вије сили поставлен бивал, преднаведенују Агририцу от супруга јеја Кочи Марковича тако разведеннују и адје огласити, да обје стране во ини брак ступити могут, и взаимнија дари брачнија немедленно едина другој вавратити имат, Протопрезвитеру Земунскому, Јевтимију Ивановичу, того ради в том увједомитисја имушћу, да помјанутому Кочи Марковичу објавит јако он кушио с Агририцеју, тако и в сих странах разведен вавратисја, да јакоже она, тако и он в ини брак ступити может; но појелику Агририца Лазарева вепчи своја у преднаведеннаго Кочи в Земунје находјашчисја под ./. назначила јест, тијаже прежде нежелти би в Србију шти, по јеја сказанију, прешел, изишчет, и в нужном случан тоемо, и средством тамошњаго магистрата јеј вручити сотворит. — Прочтен и надан в Карловије дне 2-го маја, 1814 Гаврилом Хранислав Архиепископо-Митропол. Протодјаконом и закл. конз. Нотаријем".

Осим митрополита и владика, војвода и кнезова, магистрата и великог или народног суда о браку уопште и о брачним споровима специјално, у доба првога устанка решавали су још и други органи. По једном очуваном писму руског заступника у Србији К. К. Родофиникина од 9 новембра 1808. године које је било упућено кнезу Прозоровском, нагледа, да су још у оно доба постојали и неки нарочити духовни судови у

¹⁾ „Правит. Совѣтъ", стр. 10.

²⁾ Ibid. стр. 60. и 68. Испречи М. Петранкић: оп. cit. стр. 101.

чију су надлежност поред осталог спадали и брачни предмети. Говорећи о томе по подацима што се налазе у Архиви Главног Штаба у Петрограду (Дело, бр. 257), професор М. М. Вукићевић овако се изражава: „првих дана месеца новембра 1808. године, кад је Родофиникин приложио уз свој извештај наведени опис судских места у Србији, навео је и кратак опис духовних судова који су у оно време постојали. Уз то и напомене своје, шта би ваљало изменити у саставу духовних судова. Тај кратак опис духовних судова гласи: „За црквене послове односно за понашање свештеника, за школе, за развод и женидбу уређено је такође три суда:

I Суд

Овај суд састављен је из намесника, два свештеника и из два кмета.

II Суд

Овај суд састављен је из протопопа, из једног заменика, из двојице свештеника, једног кнеза и двојице кметова.

III Суд

Овај пак суд састављен је из архијереја, двојице протопопа, двојице намесника, двојице свештеника, једног начелника нахије, два кнеза и два кмета; и најпосле, ко овим судом није задовољан могао је поднети жалбу Правитељствујушчем Совету“.

Из овога јасно се види, да је духовни суд био у ондашњем срезу, ондашњој кнежини и ондашњој епархији. Први се суд састојао из пет чланова, други из седам, а трећи (епархијски) из десет чланова.

Какав је и колики је био делокруг ових судова тешко је тачно рећи, али из наслова, који је Родофиникин дао, описујући ову врсту судова, види се, да су они судови имали под собом школе, да су водили бригу о владању свештеника и да су расправљали спорове око развода брака и спорове око женидбе“.)

Али, ма колико био утврђен факт, да су питања о браку и брачним споровима представљала предмет многих и раз-

*) Полицијски Гласник 1905. год., стр. 321. М. Вукићевић „Судови и њихово уређење за време устанка од 1804—1813. год.“

новрених органа власти, све то у оно прво време ослобођења Србије није могло бити строго одређено нити увек стално, као у редовним приликама. Ми можемо констатовати само, како се у разним правцима манифестовала тежња да ред буде очуван и да се установи више-мање једнолико суђење, али прилике онога времена биле су тако замршене и тешке, да ни једна власт у своме послу није била искључива и редовна. То вреди као правило за све тадашње власти па и за оне органе њихове, који су расправљали брачне спорове. У оно доби кад се Србија почела отимати извод турског јарма, главни циљ је био народно ослобођење, а све друго носило је карактер споредних ствари или боље рећи средстава да се до главног циља дође. Према приликама, као год што су понегда вође устанка бивали све и сва у својој области, јер је сваки од њих био у пуном смислу „господар“ свога краја, чије је име и на служби у цркви спомињато и сви односи били су у његовим рукама,¹⁾ исто тако су онет од времена на време и Турци показивали своју надмоћност. Њихови муселими и калије понегда су проширивали круг своје власти у толикој мери, да су они судили и Србима и Турцима.²⁾ А кад је 10. октобра 1813. године цела Србија била покорена, онда не само муселими него и сваки други Турчин имао је неограничену власт над Србином. За то доба није ни могуће говорити о неком уређењу власти, а још мање о строгом разграничењу правосуђа. Што се тиче специјално органа, који су расправљали питања о браку, зна се, на пример, да митрополити и владике нису увек уливали поверење, да ће бити правичне судије, јер су били махом друге народности. За доказ, да они нису били редовна и искључива власт за расправљање спорних питања о браку, служе нам очувани протоколи појединих магистрата, у којима, као што смо видели, поред других предмета њиховог рада налазимо и брачне спорове. Магистрати пак нису у једанпут могли бити свуда основани, јер није било довољно за судски посао спремих и поменених људи, те ни они дакле не могу се сматрати као суд те врсте у апсолутном смислу. То исто може се рећи и за духовне судове, о којима, Родофиникин

¹⁾ М. Гавриловић, *op. cit.* књ. I, стр. 306.

²⁾ Трагови тога деловања турског опашају се доцније јер „још године 1823. видимо где београдски калија разиша једну Српкињу од мужа“ *Ibid.* књ. II, стр. 314.

помиње. За њих се то у толико пре може рећи, што сем Родофиникинове сведоџбе нема никакве друге потврде или бар каквог год трага да су такви судови постојали. Отуда за бракоразводни суд у времену првог нашег устанка не може се казати да је имао свој строго утврђен облик.

2. СТАЊЕ СУДСКЕ ВЛАСТИ О БРАЧНИМ ПРЕДМЕТИМА У ДОБУ КНЕЗ МИЛОШЕВЕ УПРАВЕ.

После првог безуспешног устанка, чим су Турци покорили сву Србију, угашена је била и најмања искра самосталне државне управе, без обзира на Вукурешки Уговор од 16. маја 1812. године између Русије и Турске, по коме је (тач. 8.) Србија била призната као област с нарочитим привилегијама, у којој је Србима остављено да сами управљају у својим унутрашњим пословима.¹⁾ Остали су истина и даље по нахијама кнезови, а по селима кметови, али скоро без икаквих права. Сва власт готово била је у рукама муселима и нарочитих комесара. У многим местима муселими су били једине судије. И ако „нема аката из којих би се видела тачно апсолутна надлежност нахијских старешина и муселима, али, по речима историка М. Гавриловића, има докумената из којих се види, да су дела као што су убиство, покушај убиства, разбојништво, отмица, копиљење и *развод брака смита муселиму*“.²⁾

Мало на боље прилике су се окренуле тек онда, када је везир београдског пашалука Сулејман-паша показао своје нарочито благовољење према рудничком баш-кнезу Милошу 26. јуна 1814. године. Тога дана је овај везир издао бурунџију, којом објављује: „кадијама војводама“, „кнезовима, коцабашама, кметовима“, „грађанима и посленим људима“, да је „руднички баш-кнез Милош постављен за баш-кнеза нахије крагујевачке, рудничке и чачанске“, који ће расправљати послове све раје, која живи у кругу више речених нахија, наређујући у исто време, да му се „указује ревностна заштита и помоћ, а раја и коцабаше да га заједнички слушају и помажу у вршењу добрих дела и осталих потребних услуга“.³⁾

¹⁾ Види М. Гавриловић, *op. cit.* књ. I, стр. 5.

²⁾ *ib.* књ. II, стр. 290. Курани је наш.

³⁾ *ib.* I, стр. 77. и 78.

Ускоро после тога, а захваљујући успеху српског оружја и мудрој држању кнеза Милоша, постигнут је био мир између њега и везира Марашли Али-паше, по коме је створена друга, нова унутрашња управа у Србији. Главне погодбе овог утврђеног мира поред осталог биле су: (3) „да код сваког нахијског муселима седи по један српски кнез, без кога муселим не може Србима судити“; (4) „установљена је у Београду српска *Народна Канцеларија*, у којој су били неколико српских кнезова, који су судили Србима за веће кривице“.¹⁾ Одмах затим приступило се сређивању унутрашњих послова у земљи. Тога ради сазвана је била 19. децембра 1815. год. народна скупштина (из народних старешина, кметова, одабраних људи), која је прво изабрала Милоша за главног народног старешину свих дванаест нахија под именом: „врховни кнез и правитељ народа сербског“, а затим је изближе одређен начин будуће управе. Том приликом решено је: да и даље остане стара административна подела земље на 12 нахија, изузимајући Пореч са 20 села, као врлетан предео, који остаје сасвим засебан; да се за сваку нахију и Пореч одмах постави по један *главни кнез* и потребан број главних кнезова за Народни Велики Суд у Београду. Свима постављеним старешинама, чија су имена саопштена била скупштини, одмах су одређене биле и дужности. Поред осталог, они су морали: „да извршују све заповести које им буде издавао врховни кнез; да се старају о одржавању реда и сигурности у повереној им нахији; да врше судску власт: ислеђује кривице, *суде по свима врстама суђења*, као што су злочинства, кривични спорови и у опште спорови по грађанским а *често и по брачним парницама*“.²⁾

Судијску власт своју над Србима главни кнезови су вршили по варошима заједно с муселимима, а по селима су Србима судили сами српски кнезови и српске власти, изузимајући „важнија дјела“. О томе нам сведоче дипломе под именом „настављенија“, које је врховни кнез издавао појединим народним старешинама, приликом њиховог утврђивања у старешинском звању. У једноме од тих „настављенија“, што га је кнез Милош издао био 22. септембра 1819. године, обр-кнезу нахије ваљевске, Господару Јеврему Обреновићу, набра-

¹⁾ Види М. Петровић, *op. cit.*, стр. 132.

²⁾ *ib.* стр. 139. Курани је наш.

јајући сва његова права и дужности, он између осталог вели: „(5.) Све распри и тужбе, које кнезови сами пресудити не могу, вама ће представљати, које да примате, и по важности дјела посредством кнеза варошкога Јовице, муселнму ваљевскоме представљате на одобреније; које пак ви пресудити не можете, мени да јављате“.¹⁾ Пресуде о разводу брака, у виду „распустних писама“, што су их главни кнезови издавали, морале су имати увек и потврду врховног кнеза. За доказ о томе служе очувана документа из доба прве владе кнеза Милоша, из чије се садржине јасно види: (1) да су развод брака могли досудити и главни кнезови, али у исто време и (2) да је свако њихово распустно писмо морало имати и потврду врховног кнеза. Тако, на пример, кнез грузански Петар Топаловић издао је два једнака распусна писма о којима очувани докуменат овако гласи: „Дата два једногласна распустна писма једно Станку Гавриловићу, из села Поскурице нах. крагојевачке, а друго његовој бившој супрузи Петрији дшчери Вранка из Грабовца н. крагојевачке, с потписом обр-кнеза Петра Топаловића, потврђено именом и муром врховног Србије књаза господара Милоша Обреновића, тако: да се Станко женити може, жена такођер удати може. 3. октобрија 1819“.²⁾

Муселнми су у друштву са главним кнезовима судили и Србима и Турцима до прекида пријатељских односа између кнеза Милоша и Марашлије, на којима је и заснована била првобитна погодба њихова. Крајем 1820. и у првој половини 1821. године, због заваде с Марашлијом, по Милошевој наредби, српски кнезови почну сами, без муселима, расправљати све спорове и извиђати све кривике Срба. На тај начин су постали чисто српски судови и магистрати по нахијским центрима.

Један од првих нахијских судов био је установљен почетком Турђевског полтођа 1821. године, а затим су у току 1823. године установљени нахијски судови у Чачку, Јагодини, Смедереву, Ваљеву и Шапцу. Идуће, 1824. — у Брусници, Свилајци и у Ужицу. У лето 1826. — у Крагујевцу, а у октобру 1827. установљен је суд за нахију београдску са седиштем у селу Рогачи.³⁾ По документима види се, да је у исто

¹⁾ *ib.* стр. 588.

²⁾ Петровић, Грађа за историју Краљевине Србије I, стр. 392 и 393.

³⁾ М. Петровић, Финансије и Установе I, стр. 588. и 605.

доба постојала у Крагујевцу *Србска Канцеларија*, која се 1821. и 1822. назива *Канцеларија Народна Србска* и *Магистрат Крагојевачки* или *Суд Крагојевачки*. Кнезовима те Канцеларије кнез Милош је издао 29. септембра 1821. године нарочито „наставленије“, којим је само „маловажненутрене ствари које се пресуђенија тичу“ оставио на њихово „мудро испитаније и пресуђеније“, а њему само „сумнителне“ ствари да поднесе. Али, убрзо после тога, у октобру 1823. године, кнез Милош је дотадању београдску Народну Канцеларију и Суд Крагујевачки уздигао изнад свих осталих судов у земљи, огласивши притом Суд у Крагујевцу за „Суд Народни Србски“ са печатом „*Суд Обштенародни Србски*“, коме је дато право да се бави „извиђенијем и пресуђивањем дела и распра свега народа београдског пашалука“. У прво време овај Суд Народни Србски расправљао је и брачне спорове. Његове одлуке у овим споровима понекада су биле условне т.ј. постајале су извршне тек онда када их Кнез одобри. То се види, на пример, код брачног спора Цветка Дрековића из Кленка у Срему и његове жене Стеванке, који је расправљен 20. маја 1827. године под Бр. 350, а још боље код Милосава Дамјановића из Горњег Јовца и Јагодинске и његове супруге Ружке, која је тражила развод брака због преваре у личности. По размотрењу овога спора суд је одлучио: „За добро судимо, да се од брачног сојуза разреши које мњеније и Вам подноси јест всенкорњени Суд Народни Србски. У Крагојевцу 12. марта 1827. г. No 148“. У извесним приликама пак Народни Суд није ни доносио своју одлуку, већ је питао Кнеза како ће ствар да реши. Тако, на пример, писмом својим од 21. септембра 1828. г. No 23, Народни Суд извештава Кнеза о брачном спору Јована Калајџије из Јагодине са његовом женом Савом због доказане прељубе, коју је она по своме признању извршила с јагодинским учитељем Симеоном Зорићем молећи у акту „всенкорњеније милостиваго наставленија, како ћемо о предмету овом поступити“.¹⁾

Народни Суд је по надлежности извиђао поред осталих и брачне спорове све до 26. маја 1829. године. Тога дана му је то право одузето. О томе нам сведочи забелешка из деловодног протокола Кнежеве канцеларије под No 883, од 26. маја 1829. године, која гласи: „Писано Суду Народному Србском у мје-

¹⁾ Државна Архива под датумом.

сту: будући распуштање жена од свој мужева припада власти духовној а не мирској, то у будућности суд народни да се не мјеша у распуштање, већ такође да пише или архиепископу надлежном или Господару".¹⁾ Али Народни Суд је и после ове наредбе узимао у извињање поједине брачне спорове, због чега је био укорен од Кнеза. У истом протоколу (1829.) под Бр. 1528, од 16. августа стоји ово записано: „Писано Суду Народном Србском: укорен зашто се упуштао у брачне распри, када је на тужбу Господина Митрополита бившега прије у Крагујевцу, примио заповјест, да се у то не мјеша, а он више напротив тога и казнио жену, да би за мужа морала поћи, и то не у одређено време у канцеларији, већ са диванане судило им се; зато изјављено му негодовање књажеско, и питати што ће им закони што их списују када их се држати неће и искано изјасненије". На овај укор Народни Суд је одговорио писмом својим од 19. августа исте године No 46, које гласи: „Високопочитаемо нам писмо Вашег Сијатељства од 16-го Августа т. г. за No 1528 с великим негодованијем отпуштено, примили смо и у оном читајући живо представљену нашу погрјешку примјетили смо, у призрјенију примања представљени тужби от жена на своје мужева, и от мужева на своје жене, знајући да је В. С. један пут *такову главоболу нам с врата скинуло*, и писмено од 26. маја за No 882 (треба 883) представило, доказујући нам да *распуштање жена са својим мужевима к духовној и к вашој височајшеј међу нама власти припада*, и да се ми у таква дјела мешати немамо; за које смо сви, В. С. чувствителнијешу благодарност нашу изјавили. Но ми у призрјенију овом, мислећи да ћемо што добро учинити, за одбити жене от нас оне, које се неправедно на своје мужеве туже, и распустили се траже рјешили смо бојем казнити. Обаче сад видимо, да смо веома против уредбе В. С. погрјешили, за коју погрјешку признавајући ју, и не находећи јој никаквога изговора припадајући скуту В. С. милостивијешаго опроштенија просимо, и *обвезујемо се пред лицем В. С. да нигда више у овакову погрешку пасти нећемо*, и да ћемо у таквим догађајима свагда предосторожни бити. Представљајући В. С. такво изјасненије наше, остаје милостиваго опроштенија очекивајући и пребива као и на свагда В. С. и милостивијешег Государја всепокорнијеши Суд Народни Србски. У Крагујевцу 19. августа 1829. гола".

Од тога доба Народни се Суд није више упуштао у извињање брачних спорова, већ је све случајеве упућивао Кнезу, позивајући се увек у спроводном писму на дато му „наставленије“, да се „у такве ствари, што се тиче брачног сојуза и разведенија оног не меша“. Али, дешавало се понега да је Народни Суд и даље, истина са знањем Кнежевим, дакле по нарочитом одобрењу, ипак пресуђивао поред осталих и брачне спорове. То се јасно види из писма од 6. маја 1831. год. No 1009, које је Народни Суд упутио Кнежевој Канцеларији. У томе писму Народни Суд вели: „Против кћери Петра Попадиха именом Сике предао је њезин муж Стефан Милошевић трговац из Београда тужбу Суду Београдском 13. фебруара о. г. коју смо ми 21. фебруара примили, на коју је најпосле под 2. маја са знањем *Н. Светлости од Суда Народнога пресуђено*: да поменути Стефан Милошевић жену своју Јелку, која је девојком с Ристом Тодоровићем из Шапца затруднила и пошто је 4 месеца код Стефана била породила се, отпустити може, по да женидбени трошак нити од Ристе Тодоровића нити од Јелкино оца Петра Попадиха тражити не може, и то из узрока тога што по известију Суда Београдског Риста Тодоровић поменути трошак платити нема откуд, а Петар Попадих што није за стање своје кћери, у ком је при удавању била, ни сам знао, и најпосле и због тога, што је тужитељ Стефан Милошевић изјаснио се, да он ни држати неће, макар знао и трошак женидбени изгубити".¹⁾

Право расправљања брачних спорова Народни Суд је заснивао на природи „општенародног суда“, коме су упућивана сва дела и све распри целог пашалука. Али то његово право у погледу брачних спорова одузето му је, као што смо раније видели, специјалном наредбом Кнеза Милоша, а поводом тужбе Митрополитова. По тој наредби:

(1.) „распуштање жена од свој мужева припада власти духовној, а не мирској“ и

(2.) ставља се у дужност Народном Суду у будуће „да се не мјеша у распуштање, већ такође да пише или архиепископу надлежном или Господару“.

Међутим, духовна власт, којој је по природи саме ствари и по смислу горње наредбе припадало право извињања брачних спорова, није увек себе сматрала за апсолутно надлежну у овом

¹⁾ Државна Архива.

питању. Очувано је једно писмо Митрополита београдског Кирила од 6. априла 1826. године, из кога се види, да ни Митрополит није решавао сам све брачне спорове. Наводећи у поменутом писму, како му је Гаврил, стари писар Кнежев, „искао књигу распусти с бившом јего супругом“ Митрополит Кирил вели: „Ја Господару нисам му могао рјешеније дати пре, док не сотворим Вашем Њњажевском Сијателству о том извјестије. О којем Вас и сам молим архинастирски што бисте и Ви јему одобрили и скорше соотвјетствовали.“¹⁾

У извесним, без сумње само тежким, приликама развод брака су изрицали *договори* и *једновременно* представници и световне и духовне власти т.ј. и Кнез и Митрополит. То се види из садржине једног „Распустног писма“ од 21. октобра 1821. год. № 1483., које гласи:

„Вједомо творимо вјајому суду како је пред нама представио Милован Гавриловић, из села Лучине, нахије позаревачке да је његова супруга Ставица от велике болести падала и обе ноге са свим погорела, и молио нас, да се од ње сасвим распусти и да се с другом ожени. Но будући да она већ не може радити, нити надгледати оно троје деце што је с њим родила; ми дакле *мирски и духовни суд*, сматрајући велику нужду обе стране, склонили смо се и *распусти*чмо их с овим начином и т.д. Пренес овога писма стављен је у протокол верховне канцеларије.“²⁾

Ово распустно писмо, које је издато мужу — Миловану, потписао је с десне стране врховни кнез, а с леве — Митрополит Агатангел.

У име духовне власти брачне спорове је расправљала и Конзисторија, коју је Кнез Милош установио по решењу скупштине од 13. и 14. децембра 1822. године у Крагујевцу. Из записника ове конзисторије или „Духовног Судилишча“, чија се копија од 1823. године налази очувана у архиви Духовног Суда архиепископије београдске, видимо, да је поред осталих предмета било на решавању повише и брачних спорова (под Бр. 25, 29, 39, 41 и т.д.). Али, ни Конзисторија није могла увек доносити коначну одлуку, јер „све крупне ствари по пресуђењу слате су на одобрење врховном кнезу“.³⁾ И тај факт,

дакле, уверава нас, да је Кнез Милош у свима унутрашњим односима био све и сва. Захваљујући успеху свога политичког рада према Турцима он је постао неограничени господар свих односа српског становништва у Београдском Пашалуку. На тој основи Кнез Милош је и у цркви вршио своју власт исто онако као и у другим народним пословима. Он је свој утицај показивао свуда и увек колико је где и како је кад потеба наискивала. Свакоме, који би год к њему дошао ради заштите и помоћи чинио је он од своје стране колико је могао. Као господар Србије сматрао је за своју дужност да свакоме помогне, те никада ни у једном послу није своју помоћ отказао, а још мање да би у чему сматрао себе за ненадлежног. „Нема ни једнога црквеног посла или чина — умесно веле браћа Петровићи“ — у који се није Милош мешао. Он је давао и одузимао пурије, одобравао прве и четврте бракове, постављао намеснике по манастирима, решавао брачне спорове, једном речи, све што данас спада у црквену управу. И народ је с његовом мешавином био задовољан“. Може се с правом рећи да је Кнез Милош, као поглавар народни, оличавао у себи и поглавара цркве народне, јер су вера и црква у оно доба служиле главним обележјем права народних на супрот нехришћанској конфесионалној управи Турака. А кад се при том има у виду да су тадашње црквене старешине по позиву — фанариотске владике — долазили у Србију без икакве љубави према народу, да су на владичанска места још увек постављали странци, који су ретко кад разумели и језик свога стада, људи, који ни по спреми својој нису били за та места, али су их по скупе новце закупљивали, онда је разумљиво и што је Кнез Милош своју власт толико проширио и што је народ то радо примao. Ондашње владике туђинске народности долазили су у Србију обично с дугом, који су себи натоварили куповином свога владичанског положаја од патријарха, коме је опет продаја владичанских места био један од главних прихода. Они су та места закупљивали у намери, да се тим путем што пре и лакше обогате, због чега су махом са собом доводили и своје ероднике или пријатеље, који су с њиховим новцем и за њихов рачун водили трговину. Главно им је било да одуже дугове и што већи приход себи истерају. У том циљу они су искористићивали сваку дужност свога владичанског звања. Осим продаје

¹⁾ Државна Архива. Прва и Свештенство од 1826—1830.

²⁾ Петровићи, *op. cit.* књ. II, стр. 439. Курава је наш.

³⁾ *ib.* стр. 400.

⁴⁾ *ib.* књ. I, стр. 399.

парохија највише су прилике имали да дођу до новца при склапању и раскидању бракова. Кад су се јављали брачни спорови они су просто уцењивали паричаре. До развода брака врло се тешко долазило без заманне суме новца. Многа кућа је пропала услед једне брачне парнице. Годишама су људи морали да троше и да се излажу највећим неприликама ради решења једног јединог брачног спора. И у оним пословима владице су имале потпуно одрешене руке. Њих су везивали канони у колико су они сами хтели.¹⁾ Свестан своје дужности Кнез Милош је сузбијао злоупотребе владица — странаца. Он је то чинио и као Србин, саосећајући патњама свога народа и као врховни господар земље чији се обим власти простирао у границама личне увиђавности. А у колико је његов углед као представника народне власти све већма растао, у толико је ауторитет владица — туђинаца све јаче падао под његову контролу. Због тога је он поред осталих послова често пута сам и на своју руку решавао и брачне спорове. Тако је, на пример, 16. августа 1820. године развео брак Јована Богојевића из Тузнице, нахије поженске и његове жене Станке, допуштајући Јовану да се жени, а Станки — да се уда. Исте године развео је брак: Тешка Савића из Крагујевца и његове првенчане жене Живке; Анице, ћерке почившег Марка из Гарапа и њеног мужа Николе Василића из села Живковца, нахије рудничке; Вучете Терзића из села Бурава нахије београдске и његове жене Јелице из села Гунице, нахије ваљевске и т. д.²⁾

Да је Кнез Милош и доцније понеке бракове сам развео поред осталог за доказ нам може послужити и белешка деловодног протокола Кнежевине канцеларије од 23. јануара 1829. године № 97., која гласи: „дато објављеније Кати кћери Уаун-Стефана из Б. да се за другог мужа удати може зато, што ју је први муж Стојан дунђерин пре 6 година оставио“.³⁾

Међу пресудама, које је Кнез Милош изрицао по брачним споровима, као и по другим предметима, било их је свакојаких. Узевши сву власт и све народне послове у своје руке Кнез Милош је био претрпан разноврсним пословима. Њему су до-

лазили на тужбу људи из свих нахија. Међу њима поред оних, чије је право у истини било повређено било је често пута и таквих, који су тражили, да им се учини и ако нису били у праву. Због многобројних и разноврсних послова Кнез Милош и поред најбоље воље није могао увек упуштати се у строго испитивање ствари, те је често пута бивао брз, прек па и недоследан у решавању. То је утицало на његово душевно расположење представљајући га нервозним и нетрпељивим, што је још већма појачавано његовом болешћу и домаћим неприликама, ма да је он по природи био човек, који је волео шалу и веселе. Све те разне спољашње и унутрашње прилике као и особине његовог темперамента манифестовале су се у његовом раду уопште, а нарочито у његовим пресудама при расправљању појединих брачних спорова.

Колико је Кнез Милош озбиљно узимао у оцену понеке брачне спорове може се видети по казнама, што их је досуђивао окривљеној страни и по оним готово рећи грубим и суровим мерама, којима је покушавао да предупреди понеки неоснован развод брака. Он је, на пример, раније поменутог Јована Богојевића држао окована у гвоздју шест недеља док му је допустио да се са женом Станком разведе. Аници, ћерки поч. Марка из Гарапа, одобрио је развод на том основу, што је доказано да је њен муж Никола Василић хтео да је лиши живота, сипајући јој живу у уши.

Међутим, као што се понега показивао сувише строг, тако је омет у другој прилици оштро испољавао и оне друге особине свога темперамента. У том погледу т. ј. да се окарактеризује махне и слабости Милошеве, спорови брачни по природи својој као да су нарочито за то удешени. За смеј, шалу и увесељење Милошево и његове околине последице љубавних афера и брачни спорови најчешће су бивали повод и највише су давали материјала.

За шалу и смеј Кнез Милош је у својој најближој околини имао нарочите људе, који су изводили његове ђефове. Један од тих људи био је буљубаша његових момака и настојник крагујевачког копака Сима Милосављевић-Паштрмац, кога је Милош у шали звао Амица. Због шале, шегачења и подсмевања он је, како вели Вук, успео да буде Милошу „и саветник у многим и најважнијим делима“ и имао је „власт и слободу говорити што нико други нема“.⁴⁾ Кад је требало шалу

¹⁾ Ib. стр. 387.

²⁾ Сведочење о томе види Петровић „Грађа за историју Краљевине Србије“ књ. I, стр. 396—397. и књ. II, стр. 392.

³⁾ Државна Архива.

⁴⁾ Вукова прелиска, II, 652. и М. Гавриловић књ. II, стр. 452.

известити na računi nekog bračnog spora gde nije bilo opravdanih uzroka da bi se brak mogao razvesti, tu je Amica presuđivao. „Miloš, kako opisuje Vuk Karađiћ u svome neobjavljenom jednom rukopisu, obično raspušta one muževe i žene, koji se posle bez ikakve smetnje mogu nanovo ženiti i udavati; one pak kojima se ne daju lасно (bez osobitoga dopušteња Miloševa) nanovo ženiti i udavati, raspušta Amica, i даје im особите распусне књиге н.п. човеку, да се његов брак, с том и том, који је дојакo био слабо свезан, развезује; да се он може слободно оженити ако нађе какову, која ће за њега поћи, и пона који ће га венчати; да може слободно кад се узжени и један ништољ избацити само ако има барута; ако кога затече код своје нове жене, да може слободно иступити, ако буде јачи од њега, ако ли онај истуче њега да не тражи суда и т.д. А тако и жени, да је она у напредак од свога мала саубија, и да с њим може чинити шта оће и т.д. И људи и жене оваке распусне књиге, не знајући шта се у њима пише, чувају и где им затребају показују, као и праве да су; и многи попови, не знајући сирђи крагујевачки и видећи код потписа Амичина какав печат, као н.п. што је Раванички на мом пасопу, примају и оваке књиге за истините“. Дале затим наставља Вук: „Чуо сам вели из Милошевих уста, да је Амича један пут у Пожаревцу до подне овако распустио четрнаест жена с мужевима“⁴⁾

За ове Амичине пуштенике и пуштенице, ради шале и свог увесељења, Кнез Милош је, по Вукову базирању, удесио био у Крагујевцу шта више и једно особито, ново венчање, које се звало *Амичино* или *маџарско венчање*. „Он је шалу збијао, вели Вук, не само с људима него и са светим обичајима

⁴⁾ Вук Караџић, „Грађа за списку историју нашега времена. У Земуну 23. децембр. 1831. год.“ у рукопису. Овај рукопис као Вукова заоставштина налази се на чувању код Срп. Краљ. Академије Наука. Заоставштином Вуковом рукује нарочита одбор под председништвом редовног члана Академије г. Љубомира Стојановића, чијој љубавности имамо да захвалимо што нам је дата могућност да се послужимо и овим необјављеним градивом. Рукопис овај био је под печатима у нарочитом завоју на коме је Вук ставио био овај запис и наредбу: „Особита грађа за Списку Историју нашега времена. Аманет да се не отвори овога вијека (до 1900)“. Сада је овај рукопис отворен. Има двадесет табака концент-хартисе, која је пренијена на четврт и исписана само на једној страни до 77 листа, а остали листови су остали празни. Наведена места налазе се на 28. и 29. листу.

цркве наше, с тајнама Христовим и са самом црквом“. У чему се пак састојало ово Амичино венчање Вук свако описује: „и овим се венчањем венчава у цркви како год и правим, али не пред олтаром, него у женској цркви; и на овом се венчању по обуче како год и на правом, и осим њега да ваља да буде неколико ђака, који сви узму у руке по књигу, како ко оће (неки псалтир, неки часловац, неки требник), па место обичнога венчања читају сви с попом заједно у глас, шта је коме воља н.п. један чита што из полуношнице, други из јутрење, трећи из каке молитве и т.д. А кад дође да се чита јевангелије, онда читају какву молитву или што из онеде, и т.д. Што се пак тиче венаца, прстења, испитивања, пијења вина, то све бива као и на правом венчању. И људи, који се тако венчавају, мисле, да су венчати, као што иде по закону. Овим се венчањем обично венчају, за које се мисли, да дуго неће заједно живети, н.п. човек за кога се зна, да негде има живу жену, или жена мужа; Амичини пуштеници и пуштенице; луде и људи од друге вере (чини ми се, продужује даље Вук, да је први пут тако венчат некакав *маџар*, кочијаш или добошар, па је од тога остало *мађарско венчање*)“⁴⁾

Колико се у извесним приликама необиљно вршило суђење и како је збијана шала нарочито у понеким брачним споровима може се ценити и по једном врло занимљивом случају, који је Вук својим очима гледао и описао: „Године 1820., каже он, једна жена и млада жена, по имену Милица, оставивши свога мало сулудастог мужа, побегне некуд с другим ожењеним човеком и однесе рођено мало женско дете. Кад је негде увате и поведу у Крагујевац, пристане за њима и Миличин муж са своја два, као и он оба сулудаста, брата, као да се туже, и да би пред Милошем слободније говорили, напију се подобро у некаквој крчми на путу. Кад дођу пред Милошев двор, сва три брата потегну капама о земљу, дерући се иза гласа: „Има ли где суда у царској земљи?“ Милош видећи ји сулудасте и пијане, повиче: „Има, браћо, има“. Кад Милош види, каква је лепа жена, он намисли да ји распусти, али муж неће никако на то да пристане, него ниште, да се казни и жена

⁴⁾ Мења је Милош ово венчање, вели Вук даље, фално много пута, докле се један пут 1829. године, наје догодила прилика, те сам га очима видео, кад се венчала једна млада из Шапца, која је у Караџићној имала жива мужа с једним леним и здравим момком из Мачве. Ид. стр. 50.

и онај, с ким је она била побегла, па жену своју и дете онет да води кући. Видећи Милићин муж с браћом својом, да Милош једнако држи страну Милици, и да навија, да ји распусте, они сва тројица једном повичу: „Ако нам нема суда, ми ћемо поскакати у воду“. На то им рекле Милош: „вала нећете!“ А они: „вала оћемо!“ — Милош: „Де, да видим“. А они онда нагну к Лепеници на ћуприју. Кад Милош види, да ће доиста да поскачу у воду, скочи и он, па потрчи за њима, вичући иза гласа на момке и на остале људе, који су око ћуприје били: „Недајте, море, док и ја не дођем!“ Кад све потрчи ка Лепеници, онда и ја, вели Вук, који је све то гледао и описао овако, поштам онамо, но док ја дођем к ћуприји два су брата била скочила с ћуприје у воду, а трећег који се као наклањивао, на знак Милошев, турне неки од момака те и он падне доле. И премда је ћуприја с два добра човечја боја била висока, ни једноме не буде ништа, него проваљавши се мало по виру, који није био врло дубок, изађу на поље и онако мокри дођу онет на судиште и стану се наново судити. После дугога разговора Милош једва наговори мужа, те пристану да пусти Милицу, а он њему даде 100 гроша, и књигу, да за живота свога не плаћа арача ни порезе, и да га онде одма ожени другом женом, која такођер има дете. По том Милош пошаље те доведу некаку луду девојчурку, која је онда скитајући се с неким од момака или просјака родила дете, па ји са својом дворском муанком (с егодама) и с неколико момака одма пошаље у цркву, те се венчају, и још, кад изиђу из цркве, момци избаце неколико ништоља; па онда младожења примивши 100 гроша и поменути књигу, отиде с новом својом женом кући а Милица остане у двору (а и онога, с којим је она била побегла пошто мало протуку и проансе, отпусте)¹⁾

Сем овога, Вук наводи још и друге случајеве, у којима се такође огледа неозбиљност суђења и слабе стране Милошевог темперамента. „У Крагујевцу 1820. године, по Вукову казивању, ожени се један човек девојком, но после краткога времена дође Милошу на тужбу, да је од своје жене примио венерическу болест, и зато да неће више с њом да живи, него жели да се распусти. Жена се једнако одговарала, да је она здрава, премда — најпосле призна, да је пре венчања имала смешеније с неким Анастасом, младим, здравим и крупним

¹⁾ Иб. стр. 19—21.

Милошевим дворским служитељем. Без икаква даљег испитивања и уверавања Милош распусти човека са женом, па онај час натера Анастаса, те се с женом венча, а човек отиде у Београд да се лечи. Но док човек отиде у Београд, он оздрави и без лечења, зато се раскаје, што је жену пустио, па полуди, и вративши се у Крагујевац, стане од Милоша искати своју жену натраг, а кад му је одма не даду, он се поине на једну врбу, па једнако запитачи викајући је по имену. Видећи ово Милош, он са великим смејом узме жену од Анастаса и даде њеном првом мужу²⁾. Док је овде изречен суд о разводу без икаквих даљих испитивања и доказа, дотле другом приликом Кнез Милош је захтевао тако рећи очевидне и јавне доказе за дела најделикатније природе, као што је био случај по једном брачном спору, у коме је жена тразила да се распусти на основу мужевљеве неспособности за вршење брачне дужности, што је муж оспоравао.³⁾

Силу и моћ свога положаја Кнез Милош је показивао не само у томе, што је своју судијску власт вршио сам како је кад хтео, него је још то право и другоме уступао по својој умишљаности. Знамо, да је једно време био опуномоћно Народни Суд да може разводити бракове. То пуномоћје је било готово неограничено све до 26. маја 1829. године, када је наредбом забранио Народном Суду, да се у будуће меша у расправљање брачних спорова. После тога доба он је понова издавао пуномоћје истоме суду и то: или без икаквог ограничења при врицању пресуде (као што је случај са познатим нам брачним спором Стефана Милошевића, трговца из Београда и његове жене Сике, по коме је Народни Суд изрекао пресуду 2. маја 1831. године) или пак условно. Јер, има и таквих случајева, да је коначна одлука о разводу стављана у зависност од одобрења архијерејске власти. Један такав случај наложен је у акту од 12. фебруара 1831. године Вр. 400. Одговарајући Народном Суду Кнез овако пише: „На представленије данашње под No 360. даје се Великом Суду на знање, да се Милош Петровић на Белушчи са супругом својом Великом из описане ми причине слободно распустити може; но они се морају ради разјештења међусобног брака Архијереју свом јавити првом приликом кад кроз нахтју њину прође, ако једно од њи мисле наново у други брак ступити“⁴⁾

¹⁾ Иб. стр. 30. и 31.

²⁾ Иб. стр. 6.

³⁾ Државна Архива. Курија је наш.

У другој прилици пак Кнез Милош просто наређује епископу да разведе овај или онај брак. О том нам сведочи белешка у деловодном протоколу Кнежеве Канцеларије под Бр. 137. од 4. фебруара 1829. године, која гласи: „Писано Господину Герасиму владици шабачкоме да Пауна Пауна из села Мршинаца нахије пожешке због болести разведе са женом његовом Станом“.¹⁾ Исто нам то потврђује и белешка од 1830. године под Бр. 1819., где стоји записано: „Шикифору, епископу ужичком (у Брусници 9. маја) препоручено, да Јовану Пауповићу из Трбушана, полудившему и неспособном жену одржавати, и жени његовој Стани, кћери Ђорђа Брковића из Теочина окр. Рудничког распустило писмо даде: да се Стана слободно удати може“.²⁾

Поред раније побројаних органа и лица Кнез Милош је према приликама овлашћивао и проте, да могу издавати распустила писма или другим речима да могу разводити бракове. Из деловодног протокола Кнежеве Канцеларије од 3. фебруара 1827. године под Бр. 115. сазнајемо, да је писано проти Павлу Угричићу у Смедерево: „да (по) пријатију писма има Аницу из Лапцала, супругу Мари(нка) Стошића из Осиповице Н: смед.: распустити буду(ћи) да она велику болест има, да призове родитеље њене и закаже да кћер своју к себи приме, нити ви(ше) да је удају, а њима двома распустила писма од себе да да, — Маринку да се може с другом женом оженити, Аници да се не може више због њене болести удати. — ако би Маринко и Аница што-год међу собом тражили, то судејским начином да се поравнају“.³⁾

Остаје нам да поменемо још једну врсту бракоразводног суда из овога доба. То је нахијски духовни суд или „свјашчени суд консисторијални“, у коме је председавао нахијски протопресвитер са два одређена свештеника. О времену кад је ова врста суда установљена и да ли стоји у каквој вези са судовима о којима Родофиникин помиње, нема тачних података, али да је овакав суд донста постојао, и да је поред осталих и он расправљао брачне спорове служи за доказ и једно очувано „Распустило писмо“ од 7. августа 1834. год. по брачном спору између Х. Ристе Ђорђевића из Београда и његове жене Антице. То „Распустило писмо“ овако гласи:

¹⁾ Ib.

²⁾ Ib.

³⁾ Ib.

„Будући да свјашчени брак између Х. Ристе Ђорђевића и супруге његове Антице кћери Димитрија Морента из Салоника, због највећег и таког несогласија, да се никако примирити не могу, постојати не може; и будући да обручени лица захтевају брачни распуст између себе: *то свјашчени суд консисторијални видећи речени нужду нашао је себе принуђена речени брак између њи, Х. Ристе и Антице конечно разрешити*, и обома дозвољено к другому браку удјелити. Кога консисторијалног распуста дају се два раногласећа обрасца. Један Х. Ристи Ђорђевићу, а други Антици кћери Димитрија Морента, к њиовом освидјетелствованију. У Пожаревцу 7. августа 1834. На повељение Високопреосвјашченог Митрополита г. Петра. Јелисеи Марковић, Протопресвитер Пожаревачки, и Ч. Консисторије предједатељ.“

Испод ове пресуде стављено је „Потврђење“ Кнеза Милоша од 7. августа исте, 1834. год., под No 2728, које гласи:

„Две предстојећи распуст између Х. Ристе Ђорђевића из Београда и Антице кћери Димитрија Морента из Салоника, духовном властију свршен, а да су обое они, по полномошцију Античином, даном брату своме Аргиру пред грађанском властију около мираза и накнаде трошкова с пет иљада гроша исплаћени од Х. Ристе Аргиру сасвим поравнали потврђујем моим потписом и печатом“.¹⁾

Иако бракоразводни суд као што видимо још није био сформисан, нити се може рећи да је било неке сталне системе при суђењу, као год ни у целој управи Милошевој, ипак и овде се онака главна тенденција његова: да остане неограничен господар свих односа у земљи. Кнез Милош је у погледу фаворитских владица постигао велики резултат, отклонивши све злоупотребе њихове. Ни један спор они нису решавали без његова знања, а што је он желео то је морало бити извршено. Њихов је ауторитет толико био пао, да су шта више и у другим чисто приватним пословима, ради одржања унутрашње дисциплине, нарочитим писмима молили кнеза да заповеди свештеницима да их слушају и да њихове наредбе извршују.²⁾ Кнез Милош пак сматрајући своју вољу као једини извор власти, енергично је сузбијао сваки покушај којим би му се чинило, ма и најмање ограничење у том погледу. Понега је он сам, добровољно, као што смо видели опуномоћавао другога,

¹⁾ Види М. Петровић, *op. cit.*, стр. 627.

²⁾ Државна Архива. Писмо митрополита ужичког Герасима од 3. марта 1831. Према и свештенство.

на шта више и проту да у име његово може неки брак развести. Али, из тога се не може извести закључак, да би који од тих органа или лица, што их је он опуномоћавао, могао и без његовог знања то чинити. У томе је он био веома осетљив и строго је кажињавао свакога, који би се усудио да тако што без његовог знања уради. „Један поп, сад не знам из кога је села, вели Вук Караџић, распустити некака човека у својој пурији са женом и даде једноме од њих распустну књигу; чувши ово Милош дотера попа у Крагујевац, и натера га, *те изједо сву ону своју распустну књигу*“¹⁾

Врло су ретки случајеви да су и највиши представници цркве — митрополити и владике — издавали распустна писма без знања Кнеза Милошевог. Такво једно распустно писмо издао је Митрополит Мелентије у Крагујевцу 19. новембра 1832. године Стани супрузи Милоша Павловића по њеној тужби, коју му је био упутио Народни Суд.²⁾ Али, ово се може објаснити само тиме, што је Митрополит Мелентије први Србин Митрополит, уживао особито благовољење Кнеза Милошево. Од септембра 1831. године, на основу патријаршијске и саборске грамате, цариградска је црква признала право српској цркви: да митрополити и епископи њених епархија буду бирани у самој земљи из српског свештенства, како од стране кнеза, тако и од стране православног народа.³⁾ Међутим, наследник Мелентијев, Митрополит Петар, и ако је био такође Србин није имао ту слободу, што је видимо код Митрополита Мелентија у погледу издавања распустних писама. То показује садржина једног његовог распустног писма из 1835. године, које гласи: „Будући да је између капетана Јованчета Спасића из Смедерева и његове супруге Живке, од некога времена тако хрђав живот породило се, да се они ма којим начином к љубавном супружеском сагласију више приволети нису могли, то на његово тражење, да би распуштени били, почем је и она на то пристала под условом, да јој за уживљење њено пристојну част од имања свога изда, решавамо са знањем и одобрењем Свет-

¹⁾ Вук Караџић, Грађа за српску историју нашега времена (рукопис) стр. 61.

²⁾ Државна Архива. В. Црква и свештенство.

³⁾ Види Споменни Срп. Краљ. Академије, књ. XLIX. Писмо цариградског патријарха Константина о проглашењу апостолическе српске цркве од 1832. године месеца јануара. Издао и превео на српски Д. Н. Анастасијевић.

љешнега Књаза нашега, да они подвојено живе, и капетан Јованче, да жени својој Живки, по взајамном њином сагласију, једном за свагда пет стотина талира с приличном частију од покућства изда, и к тому да једно женско недорасло дете њино код матере остане, о чијем васпитању и учењу у женском раду, дужност ће бити Живке, као мајке, бригу носити, а Јованчета као она, снабдевати је с оделом, и својим временом о њеном удомљењу старати се. Дано у Београду 15. маја 1835. год. No 339. Петар Јовановић, Митрополит српски“¹⁾ Исто тако по предмету брачног спора Јосифа Јанковића из Крагујевца и жене његове Стане, због брачног малолетства, Митрополит Петар при доношењу своје одлуке констатује на акту: „Предстали су најпре Њиховој Свјетлости, од којих су к нама упућени развода ради. У Крагујевцу 14. новембра 1834 год.“²⁾

Ово стање, по коме је може се рећи сва власт судска за брачне предмете била у рукама Кнеза Милоша, трајало је све до 21. маја 1836. године. На духовној скупштини у Крагујевцу те године обнародован је први закон о црквеним пословима под именом „Начертаније о Духовној власти у Србији“³⁾ и тим законом обележени су тачно органи црквене власти и њихова надлежност. Највишу духовну власт сачињавају сви архиепископи заједнички, али пошто они не могу бити стално на окупу, то је при Митрополиту под његовим председништвом уз присуство извесног броја свештених лица установљена Конзисторија, као општа духовна власт за све епархије у српској Кнежевини (тач. 1, 2 и 3). Сви предмети Конзисторије подељени су у четири групе, међу које по тац. 26. спада и Г.) „Струка дѣла парнична“. При детаљном набрајању која управо парнична дела решава Конзисторија на првом месту (под а) истиче се расправљање брачних парница. У апсолутну надлежност Конзисторије међутим не спадају питања која се тичу материјалних односа супружника, јер по тац. 26. в. „тербе брачне, у колико се дотичу нарочити, при ступању у брак учинени грађански уговори“ подлеже оцени грађанске власти. У случају пак да која парнична страна не буде задовољна с пресудом Конзисторије онда је та ствар решавана у седници.

¹⁾ Види „Петар Јовановић, митрополит београдски“ по архивским изворима, написао Алекса Илић, прота. Београд, 1911. стр. 194. Курири је наш.

²⁾ Ibid.

³⁾ Види „Први српски закон о црквеним властима“, друго издање, приредио д-р Чед. Митровић, Београд, 1909.

на којој су присуствовали и сви архијереји или је бар њихово писмено мишљење добављено о предмету (тач. 22).

Још у току исте године (1836.) кад је „Начертаније“ објављено, Конзисторија је својим актом под Бр. 629. издала извесне допуне и објашњења „о одношају епископа Књажевства Србије према Конзисторији, која је при Митрополиту установљена“. По тим допунама (чл. 3.) „епископи сами с помоћу њих окружавајући свештених лица“ могли су ренавати извесне предмете. При набрајању тих предмета између осталог специјално за предмете из струке парничних дела вели се: „Расправљаће тербе брачне и пресуде о њима изрицати; но оне по којима би се брак коначно разрешити имао, било од заједничког живљења, сирјеч од постеље и трапезе, било да која страла у други брак ступити може, неће извршивати док Конзисторија Митрополитска то решење не прегледа и не одобри“... Поред пресуда ове врсте, које су слале Митрополитској Конзисторији по службеној дужности, морале су јој бити слате и друге пресуде (дакле и оне којима се не разводи брак) „кад парничеће се стране на изречену пресуду не би пристале, но желеле би и молиле, да се таква и Конзисторији митрополије на расмотрење поднесе“.

Према томе поменути закон од 21. маја 1836. године бракоразводни суд је добио свој строго одређен облик. То је био колегијалан духовни суд, који је имао две своје инстанције. Суд прве инстанције била је Митрополитска Конзисторија под председништвом Митрополитовим без присуства осталих архијереја, а са осталим архијерејима или бар са њиховим писменим мишљењем она је представљала духовни суд другог степена. А кад су се и по епархијама поступно почеле уводити епархијске Конзисторије онда су оне за дотичне епархије добиле значење првостепених, а Митрополитска Конзисторија је према њима задржала ранг вишег суда, другог и последњег степена.

Овај закон важио је у Србији до 27. августа 1847. године кад је издат нов закон „Устроеније Духовниѣ власти Књажевства Сербскогѣ.“ У томе међувремену, 11. марта 1844. године обнародован је законик грађански, који још и данас важи и којим се утврђује раније постављено већ начело о апсолутној надлежности духовног суда за расправу брачних спорова.¹⁾

¹⁾ „Архива за правне и друштвене науке“ 1912. г. XII, св. 2., 3. и 4.